

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОСТІ

□ АНДРУЩЕНКО В.П. (Київ, Україна)

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

АНОТАЦІЯ

В статті розглядається соціальна відповідальність університету в умовах глобалізації. Автор пропонує нову модель співвідношення автономії та соціальної відповідальності університету, за якої університет виходить за рамки вертикальної ієрархії і стає інституцією, яка сама визначає свої завдання, сама несе відповідальність за результати своєї діяльності перед суспільством в особі власної академічної та студентської спільноти та місцевої громади і сама дбає про відповідальність своєї місії загальнонаціональним інтересам.

Ключові слова: освітня політика, знання, глобалізація, соціальна відповідальність, університетська автономія.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается социальная ответственность университета в условиях глобализации. Автор предлагает новую модель соотношения автономии и социальной ответственности университета. Эта модель предполагает выход университета за рамки вертикальной иерархии и становление его как институции, которая сама определяет свои задачи, сама несет ответственность за результаты своей деятельности перед обществом в лице собственного академического и студенческого сообщества и местной общины, сама заботится об ответственности своей миссии общенациональным интересам.

Ключевые слова: образовательная политика, знания, глобализация, социальная ответственность, университетская автономия.

SUMMARY

The article examines the social responsibility of the university in the context of globalization. The author suggests the new model of the ratio of autonomy and social responsibility of the university. This model assumes the University's exit beyond the vertical hierarchy and its establishment as an institution, which itself defines its tasks, itself is responsible for the results of its activities to society in the face of its own academic and student community and the local community, it cares for the responsibility of its mission to national interests.

Keywords: educational policy, knowledge, globalization, social responsibility, university autonomy.

На Заході в 90-х роках проблеми «підзвітності» (accountability) та «відповідальності» (responsibility) вищих навчальних закладів взагалі, університетів зокрема почали дискутуватися «з новою енергією» [8, р. 337]. В Україні тільки останнім часом почали з'являтися публікації, присвячені цій проблемі, яка осмислена слабо і не була предметом достатньої уваги з боку суспільства. Згідно з висновками ГО «Центр розвиток корпоративної соціальної відповідальності» наше суспільство «ще не го-

тове до сприйняття соціальної відповідальності для усіх», що «складно розвивається концепція корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) в Україні...» (9 червня 2008 р.) Мабуть, так воно і є, оскільки ми так і не виявили жодного коментаря на досить численні матеріали на сайті Центру. Його колектив, наскільки ми можемо гадати, має за мету змінити ситуацію на краще. Зокрема, в рамках проекту «Корпоративна соціальна відповідальність в освіті» 19-21 лютого 2009 р. для викладачів економічних

дисциплін вищих навчальних закладів України проведено тренінги, круглі столи. На майбутнє заплановано низку заходів.

Концепція корпоративної соціальної відповідальності, на яку спирається, зокрема, у своїй діяльності зазначена громадська організація, визрівало на Заході в контексті розробок положень етики бізнесу і управління. «Соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності на суспільство та оточуюче середовище, що реалізується через прозору та етичну поведінку». КСВ розглядається як складова бізнес – стратегії, що відповідає за позиціонування бізнесу у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Вона включає в себе наступні компоненти: відповідальність у взаємовідносинах із партнерами, відповідальність по відношенню до споживачів, відповідальну політику по відношенню до власних працівників та екологічну відповідальність [4, с. 19].

Західні дослідники, приступаючи до вивчення практичних аспектів корпоративної соціальної відповідальності у сфері вищої освіти, спиралась на розробки саме із сфери етики бізнесу та управління. Процеси приватизації та комерціалізації в університетській діяльності, на їх думку, є досить вагомим аргументом на користь саме такого підходу.

Модерний університет із часу свого існування ніс відповідальність перш за все перед національною державою, яка, в свою чергу гарантувала йому і фінансування, і автономію. В світі, який «дедалі більше глобалізується та інтегрується, аргумент про державу та націєтворчу роль університету втрачає свою ґрунтовність» [3]. В свою чергу, держава вже не може гарантувати ані фінансування в режимі «welfare state», ані традиційну автономію. Остання із самодостатньої цінності перетворилась у свого роду заручницю процесу вибудови системи взаємовідносин в трикутнику: університет – держава – «зацікавлене суспільство» (stakeholder society). Дискурс збагатився концепцією «обумовленої автономії» (conditional autonomy). Відповідно до неї, – зазначає Г. Нів, – «рівень забезпечення інститутом власного самовизначення безпосередньо залежить від того, як він виконує окреслені ним же зобов'язання перед суспільством» [8, р. 338]. «Академічна свобода – це, по суті, соціальний обов'язок» [14, р. 3].

Висновки західних науковців були позитивно оцінені академічною спільнотою і знайшли своє втілення у положеннях Бухарестської декларації етичних цінностей та принципів вищої освіти у європейському регіоні: «Автономія вищих навчальних закладів, життєво важлива для ефективного виконання ними своїх історичних обов'язків і задоволення потреб сучасного суспільства, не повинна використовуватися навчальними закладами як привід для ухилення від відповідальності перед суспільством – послідовно діяти в його інтересах» [4, с. 20]. Принцип «автономії із відповідальністю» було проголошено на конференції європейських вищих навчальних закладів (Саламанка, 2001 р.) провідними у діяльності вузів в європейському освітньому просторі.

Схожа реакція спостерігалась і з боку національних та наднаціональних офіційних структур. У ґрунтовному дослідженні, підготовленому експертами Європейської комісії, наголошується, що, безумовно, інститути вищої освіти у країнах членах Європейського Союзу автономні. Але оскільки вони є провайдерами суспільних послуг та бенефіціаріями суспільних фондів, то громадськість, а особливо ті, хто забезпечує фінансування, мають «законний інтерес знати, що відбувається в самому інституті» [11, р. 30].

Зрозуміло, що процес налагодження системи взаємовідповідальності відбувається непросто. По-перше, протягом останніх двох десятиліть, як зазначає П. Тешейра, директор Центру досліджень політики в сфері вищої освіти (університет Порту, Португалія), відбулись досить суттєві «зміни у суспільних уявленнях про природу та організацію вищої освіти». Зокрема, знизився рівень довіри з боку суспільства до закладів вищої освіти, з'явилися ознаки невпевненості в тому, що вони ефективно використовують наявні ресурси. По-друге, в цих умовах одна сторона, в особі державних органів, хоче достеменно знати, куди ідуть кошти і якнайретельніше домагатися цього. Суспільство виступає як «колективний аудитор» [20, р. 6]. Інша, в особі університетів, бажає якнайбільше свободи у розпорядженні ресурсами. З огляду на це, цікаво спостерігати за ходом минулих і теперішніх публічних дискусій з цього приводу між представниками зацікавлених сторін. Показо-

вою є, наприклад, позиція одного із колишніх високопосадовців Великобританії, який, у відповідь на запит, на його думку, наполегливі домагання університетів якнайширшої автономії, зауважив наступне: «Якщо вони хочуть мати середньовічний рівень автономії, то тоді вони мають бути готовими до сприйняття середньовічного рівня фінансування» [15, р. 61].

Системи фінансового аудиту існують в усіх європейських країнах, за виключенням Італії. Отже – з одного боку, фінансування за результатами, гарантія реальної автономії у використанні коштів, з другого – підзвітність перед суспільством за отримані результати. Протягом останніх 10-15 років в країнах Євросоюзу відбувається складний процес налагодження механізму підзвітності, через який влада та інші стейкхолдери мають можливість впливати на фінансову та стратегічну політику вищих навчальних закладів. Складові цього механізму – «вимірники підзвітності» (accountability measures) та «автономія інститутів» (institutional autonomy).

Подальший розвиток автономії, таким чином, прогнозується в контексті існуючих національних систем звітності, яка, в свою чергу, має забезпечити відновлення та забезпечення довіри (trust та confidence) між вищими навчальними закладами та суспільством. Уряди, як зазначається в дослідженні, намагаються всіляко сприяти налагодженню «багаторівневого співробітництва» між інститутами та регіональною владою, приватними компаніями тощо шляхом створення, зокрема, відповідних «консорціумів», і, таким чином, формувати «орієнтоване на результат середовище» [11, р. 7, 20, 22].

За останні 10-15 років інститути, удосконалюючи власний автономний статус, перебрали на себе чимало функцій, які до цього належали до сфери компетенції органів влади (урядів). В результаті, наразі вони реалізують відповідальність за результати своєї діяльності «у новий спосіб». Інститути «мають продемонструвати, що вони адекватно реагують на потреби суспільства, що отримані ними суспільні кошти використовуються за призначенням. Вони зобов'язані підтримувати високі стандарти у навчанні та дослідженнях, що є першочерговою місією освітніх організацій» [11, р. 25].

Отже, «зміцнення автономії» і «поси-

лення відповідальності» – два боки однієї медалі – процесу формування «нових відносин» між «зацікавленим суспільством» і вищими навчальними закладами, зміцнення довіри між ними, що певною мірою була послаблена у 70-х - 80-х роках і пов'язана із кризою режиму «welfare state». Відбувається перехід від «старого врядування» (old governance), основою якого був традиційний спосіб академічного самоврядування замкненого співтовариства вчених до нового типу врядування. Суть його – у «перерозподілі відповідальності, підзвітності та влади стосовно вироблення рішень серед відповідних внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів» [11, р. 25]. Інакше кажучи, «традиційний баланс між автономією, владою та підзвітністю в освіті переглядається» усіма зацікавленими сторонами.

Мало чим відрізняється за змістом від розглянутих вище матеріалів один із останніх програмних документів Світового банку, метою якого було, зокрема, внесення певних корективів у власну стратегію в галузі освіти, що була визначена у 1999 р. «Ключова» ідея нового документу – «орієнтація на результат» усіх учасників освітнього процесу. Це стратегія. Один із головних інструментів її реалізації – створення і ефективне застосування на місцевому, національному, регіональному та глобальному рівнях системи оцінки результатів діяльності освітніх закладів, її ефективності, аналіз витрат і результативності інвестицій в освіті» [9, р. 3]. Експерти Світового банку останнім часом акцентують увагу саме на цих моментах. «Проблема врядування, менеджменту та підзвітності має вирішуватись як необхідна, але не єдина умова вирішення інших проблем в секторі ..., - зазначає Дж. Сокнат. - Удосконалюючи систему врядування, менеджменту та підзвітності, необхідно створювати відповідну систему, що забезпечувала б інформацію не про залучені ресурси (inputs), а про кінцеві результати (outcomes), про результати навчання, а не про роки перебування в навчальному закладі; про набуті студентами навички вирішувати проблеми, діяти в команді, налагоджувати самоосвіту, а не про обсяг засвоєних фактів» [10, р. 13].

І другий «ключовий момент» документу – акцент на важливості посилення підзвітності навчальних закладів, місцевої влади, їх відповідальності перед громадою, суспільством як

за витрачені кошти, так і за отримані результати. Фахівці Світового банку теж наполягають на необхідності децентралізації системи врядування, перерозподілі владних повноважень та відповідальності між усіма стейкхолдерами – «внутрішніми» і «зовнішніми».

Існує погляд, зокрема в російському та антиліберальному сегменті дискурсу, згідно з яким запозичені із бізнесової корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) механізми є «насамперед, ефективним інструментом контролю» [4, с. 20]. Соціальний аудит, на відміну від фінансового, дає змогу контролювати не тільки фінансові потоки, але й соціальне середовище, в якому діє освітня організація. Виникає питання: хто володіє цим інструментом контролю і в чиїх інтересах він використовується? Російські експерти, спираючись на Ж. Бодрійяра, описують сучасне суспільство споживання як таке, що поділяється на тих, хто володіє цим інструментом і тих, хто втратив таку здатність. Відповідно, існує два типи моралі та етики. Суспільство розколалося на «рабів», приречених на «соціальну долю споживання» і яким притаманна «мораль насолоди, аморальності, безвідповідальності», та «панів», що дотримуються моралі відповідальності та влади. У такій реальності відповідальність є моральною категорією тільки на вищому рівні суспільної ієрархії. На нижчому ж вона опосередкована споживанням, тобто перетворюється в категорію економічну. Саме у цій якості економічної категорії і виступає сьогодні популярне поняття «соціальна відповідальність». У цьому сенсі вона є універсальним інструментом регулювання поведінки споживачів, в тому числі і споживачів знання.

Хто ж конкретно ті «пани», що володіють зазначеним «універсальним інструментом контролю?» На рівні світової освітньої політики (world politics) - це, як вважають російські експерти, «глобальні актори», зокрема, в особі Світового банку. Цілком припускаємо коректність подібних висновків, зокрема, якщо вважати доведеним факт, що «головні рішення в сфері політики приймаються не на рівні урядів держав, а в світових банківських установах» [1, с. 10]. З огляду на це, не випадковими виглядають публікації, в яких Світовий банк розглядається як новий господар освіти, як репрезентант та уособлення глобальних, загальноцивілізаційних цінностей. Міжнарод-

ні організації, - переконує читачів у солідній монографії один із поважних американських експертів з прав людини, - а особливо фінансові, на практиці почали відігравати роль захисників суспільних (public) інтересів. Якщо це дійсно так, можна припустити, що саме із Світовим банком та йому подібними транснаціональними структурами, а не національними урядами мають укладати, за визначенням Г. ван Гінкеля, «новий Соціальний Контракт» (a New Social Contract) [18, р. 347] «EGM – університети», і нести перед ними відповідальність за результати своєї діяльності в інтересах світового співтовариства.

Антиглобалісти та альтерглобалісти вважають, що наднаціональні структури, намагаючись здійснювати визначальний вплив на зміст освітньої політики національних держав і національних урядів, перетворюють їх на інструмент здійснення своєї власної політики. А це означає, що аж ніяк не в інтересах глобального капіталу «послаблення державної влади. Навпаки, сильна держава необхідна для регулювання ринку, придушення будь-якого класового спротиву йому, для комодифікації (commodity – товар) та уніфікації усього суцього ... відповідно і в сфері освіти, держава використовується для того, щоб віддати суспільний сектор у приватні руки» [19]. Подібний погляд, хоч і не в такій радикально анти-неоліберальній формі, можна зустріти в традиційних академічних виданнях. Зокрема, вважається, що незважаючи на те, що в сучасних умовах «уряди реалізують свою політику у більш децентралізований спосіб, ніж у попередні роки, вони зацікавлені в тому, щоб здійснювати свій вплив на більш широкий діапазон справ. Це означає, що відбувається концентрація влади, хоча свобода дій та відповідальність перейшла до окремих інститутів» [6, р. 479].

Отже, сучасна постановка проблеми автономії та соціальної відповідальності університету є глобальним викликом. Відповіддю на нього в розвинутих країнах Заходу є перехід вищої освіти на мову ринку, зміни у функціях та ролі держави, її освітньої політики, відповідне переосмислення суті врядування університету, його взаємовідносин із «зацікавленим суспільством» (Stakeholder Society). Логічно поставити питання, а чи готова наша країна, наша вища освіта до адекватної відповіді на глобальні освітні виклики? М.Квієк вважає, що

в країнах Центральної і Східної Європи тиску глобалізації ще не відчувають, але це трапиться дуже скоро. І ми до цього взагалі не підготовлені. Тому польський вчений закликає «бути особливо чутливими до глобального контексту змін, що відбуваються в освіті, і спрямовувати освітні реформи відповідно до принципів економічної раціональності» [3].

Що це означає на практиці – свідчить досвід розвинутих країн. Україні, на що ми вже звертали увагу, доводиться діяти в інших умовах і вирішувати дещо відмінні завдання. Можливо тому у нас нижчий, порівняно із західною освітою, поріг чутливості до глобальних освітніх викликів. Оскільки за радянських часів, як пише М. Култаєва, «не існувало ніякої корпоративної етики як у середній, так і вищій школі», одним із першочергових завдань є формування та утвердження ефективної ціннісної системи вищої освіти. Системи, яка набула б рис, за висловом Т. Добко, «кембриджського світу», в якому «академічна гідність і честь, довіра не є порожніми звуками, а справжнім капіталом університету» [5, с 14].

Схожа ситуація і з університетською автономією. Тому цілком зрозумілою та виправданою була мета ініціаторів проекту із експериментального запровадження її основ в українській вищій освіті: «створення нової моделі взаємин університету, суспільства і держави, за якої університет виходить за рамки вертикальної ієрархії і стає інституцією, яка сама визначає свої завдання, сама несе відповідальність за результати своєї діяльності перед суспільством в особі власної академічної та студентської спільноти та місцевої громади і сама дбає про відповідальність своєї місії загальнонаціональним інтересам» [2, с 14]. Значною мірою завдяки ініціаторам експерименту останні роки освітянська спільнота досить активно обговорює проблему автономії та відповідальності університету. Висловлюються різні думки, погляди, зокрема в контексті пропонування змін у Законі України «Про вищу освіту».

Як свідчить досвід розвинутих країн, одне із головних завдань університетського менеджменту – це встановлення балансу між автономією університету та його відповідальністю перед суспільством. «Academics» прагне максимуму свободи, «зовнішні стейкхолдери» - максимуму «підзвітності». Постійно існує загроза і спокуса у кожній із сторін запровади-

ти правила гри з нульовою сумою (zero-sum game), в якій виграш одного учасника дорівнює програшу іншого.

Привабливо виглядає твердження, що автономія університету означає його цілковиту підзвітність та відповідальність перед суспільством. В цьому випадку виникає питання – про яке суспільство іде мова? Мабуть, не про сучасне українське, оскільки до реальної автономії нашим вищим навчальним закладам ще далеко. Якщо ж ідеться про розвинуте суспільство, то тоді бажано знати хто і як репрезентує його цілі «не як соціальної абстракції, а конкретного живого тіла?» [4, с 22]. Інакше кажучи, перед ким конкретно нести відповідальність? З огляду на всезростаючу складність та розгалуженість зв'язків університету із оточуючим середовищем, наприклад, у США. Як правило, згадуються споживачі освітніх послуг, громада, держава, спонсори, фонди тощо. Чи доречно, з огляду на існуючу нині практику освітнього врядування в розвинутих країнах, вести мову про «цілковиту підзвітність та відповідальність» університету перед кожним із названих представників зацікавленого суспільства» (stakeholder society)?

Мабуть, ні. По-перше, характер, масштаб, глибина взаємовідносин університету із кожним із названих «стейкхолдерів» різні. По-друге, які наслідки для автономії мала б «цілковита підзвітність та відповідальність» університету перед актором освітньої політики, що фігурує у західних авторів під узагальнюючим поняттям «бізнес»? Питання риторичне. Наскільки ми можемо гадати, у розвинутих західних країнах відбувається складний, суперечливий процес переходу від системи, у якій хтось перед кимось і за щось має відповідати, до системи стримувань та балансу інтересів на всіх рівнях – загальносуспільному, регіональному, місцевому, університетському, в якій має діяти механізм взаємовідповідальності «зацікавленого суспільства» (stakeholder society) та університету за результатами його освітньої діяльності. Це знаходить свій вияв у пошуках конкретних вимірів та пропорцій, залежно від певних умов, університетського врядування: представництво «внутрішніх» та «зовнішніх» стейкхолдерів, розподіл владних повноважень між представницькими та виконавчими органами, наглядовими радами, інституціоналізація гарантії існування автономії

та академічних свобод тощо. Ідея, очевидно, полягає в тому, щоб налагодивши відповідним чином університетське врядування зацікавити в необхідності автономії для успішної діяльності навчального закладу представників «зовнішніх стейкхолдерів» і перетворити їх у її прихильників та співучасників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глобальна соціальна політика / Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту / Б. Дікон, П. Халс, П. Станс; пер. з англ. А. Олійник та інші. – К.: Основи, 1999.
2. Касьянов Г. Університетська автономія: складова громадянського суспільства // Дзеркало тижня. - 13 серпня 2005.
3. Квієк Марек: Місце філософії в університеті. Минуле, теперішнє, майбутнє: <http://www.Vp1.org.ua>.
4. Путилло Л., Шапкин И. Социально ответственный вуз в условиях глобализации: миф или реальность? // Власть. - № 4. - 2006.
5. Університетська автономія: кембриджський досвід і українські реалії // Дзеркало тижня - 11 березня. - 2006.
6. Bleiklie I., Kogan M. Organization and Governance of Universities // Higher Education Policy. - Vol. 20. - 2007.
7. Chitty C. Towards a New Education system. The Victory of the new right? - N.Y., 2002.
8. De la Fluenta J. Academic freedom and social responsibility // Higher Education Policy. - Vol. 15. - 2002.
9. Education sector strategy update: Achieving Education for All, Broadening our Perspective, Maximizing our Effectiveness. Copyedited version of document presented to the Directors on November 17, 2005: <http://siteresources.worldbank.org/>
10. Governance for Quality of Education. Conference proceedings. Budapest. 6-9 April 2000. - Budapest, 2001.
11. Higher Education in Europe. Policies, structures, funding and academic staff.
12. Leher R. A New Lord of Education? World Bank Policy for Peripheral Capitalism // The journal for critical education policy studies - Vol. 2. - № 2. - 2004: <http://www.ieps.org.uk>.
13. Lyall K. Resent Changes in the Structure and Governance of American Research Universities // Governance and Higher Education.
14. Neave G. Editorial. The changing frontiers of autonomy and accountability // Higher Education Policy. - Vol. 14. - 2001.
15. Newby H. The Challenge to European Universities in the Emerging Global Marketplace // The Globalization of Higher Education.
16. Teixeira P. Higher education between the masses and the market: An outsider's reflections about trends in quality assurance // Creativity and diversity: Challenges for quality assurance beyond 2010. A selection of papers from the 4th European Quality Assurance Forum. - 19-21 November 2009. - Hosted Copenhagen Business School, Denmark. - Brussels. – 2010.
17. Tomuschat C. Human Rights. Between Idealism and Realism. - Oxford Un-ty Press. – 2003.
18. van Ginkel H. Academic freedom and social responsibility - the role of university organizations // Higher Education Policy. - Vol. 15. – 2002.
19. Wrigly T. Rethinking Education in an Era of Globalisation // The journal for critical education policy studies. - Vol. 5. - № 2. - 2007: <http://www.ieps.org.uk>.
20. Yates L., Young M. Editorial. Globalization, Knowledge and the Curriculum // European Journal of Education. - Vol. 45. - № 1. – 2010.

